

invloed ervan ondergaan. Weliswaar zijn er ook therapievormen die zich nadrukkelijk tegen Freud afzetten, maar juist die nadrukkelijkheid verradt zijn centrale positie.

Ook buiten de gezondheidszorg, op het terrein van kunst en wetenschap, heeft de psychoanalyse sporen nagelaten. Een filmer als *Luis Buñuel* had een diepgaande kennis van het werk van Freud, en misschien had *Adriaan van Dis* een boek als 'Indische duinen' niet kunnen schrijven zonder psychoanalyse. Verder wordt van de inzichten en benadering van Freud gebruik gemaakt in diverse takken van wetenschap. Bijvoorbeeld in de antropologie.

EEN DERDE OOR

"De antropologie heeft Freud ontdekt, terwijl veel psychologen hem aan het verlaten zijn", merkt *prof. dr H.U.E. Thoden van Velzen*, emeritus-hoogleraar culturele antropologie van de Universiteit Utrecht, op. Als jonge knaap was hij al geïnteresseerd geraakt in 'Die Traumdeutung'. Dat vond hij een schitterend boek en Freud vond hij een prachtige schrijver. Hij had het gevoel dat hij Freud begreep. Maar ja, als student en wetenschapper was hij een andere richting opgegaan en de antropologie en de psychoanalyse leken twee volledig van elkaar gescheiden werelden.

Tijdens veldwerk bij de bosnegers in Suriname in de jaren zestig, vond er iets bijzonders plaats; een gebeurtenis waardoor zijn sluimerende belangstelling voor de psychoanalyse geactiveerd werd. Een jonge vrouw beschuldigde haar moeder en tante van moord. De moeder en de tante hadden in een ver verleden een zwangere co-vrouw van hun echtgenoot geslagen en getrapt, waarna zij een miskraam had gekregen en daarbij zelf overleed. Als een bezetene begon de dochter in trance verslag te doen van de gebeurtenissen, waarbij zij sprak met de mond van de vermoorde.

Thoden van Velzen: "Ik vroeg mij af wat iemand ertoe brengt haar moeder te beschuldigen. Daar had zij niets mee te winnen. Ik was opgegroeid met de politieke antropologie waarin ervan wordt uitgegaan dat mensen rationele keuzen maken en proberen hun eigen positie te verbeteren. Maar door met bekentenissen te komen die schadelijk waren voor de eigen familie gooide deze jonge vrouw de eigen glazen in. De moeder werd tot dwangarbeid veroordeeld.

"Die bekentenis maakte heel veel indruk op mij. Zoiets voert niet rechtstreeks naar Freud, maar het laat wel een gat zien in de beleving van onze dagelijkse wereld. Niet dat ik het gat heb weten te dichten, maar ik weet in ieder geval dat het er is. Ik geloof niet dat het meisje een duidelijk motief had om haar moeder te verraden, eerder stond zij onder druk van het spook uit het verleden. Zij moet in haar omgeving het een en ander hebben opgevangen, daar een ongemakkelijk gevoel van gekregen hebben, er een verhaal van hebben gemaakt, dat op een bepaald moment, in de vorm van, zeg maar, 'geestesbezetenheid', naar buiten is gekomen."

Voor Thoden van Velzen bestaan er belangrijke overeenkomsten in de werkwijze van de psychoanalyticus en de antropoloog. "De antropoloog luistert evenals de psy-

choanalyticus met een derde oor naar wat óók gezegd wordt, hij dient te beschikken over een gevoeligheid voor kleine aanwijzingen. Er zijn op zijn minst altijd twee stemmen hoorbaar, de stem die rechtstreeks te horen is en de stem die opklinkt uit de manier waarop iemand zit, loopt, zich schutterig of juist macho-achtig gedraagt. Het oog voor die andere realiteit moet altijd aanwezig zijn."

Ook de antropoloog blijkt gebruik te kunnen maken van de methode der vrije associatie. "Het is zinloos om met vragenlijsten langs de deur te gaan. Het was voor antropologen een koude douche om te ervaren dat mensen uit andere culturen niet stonden te trappelen om ons van informatie te voorzien. De mens is geen informatie-machine. Het is een moeizaam spel waarbij je veel geduld en passiviteit moet kunnen opbrengen. Het observeren van mensen in een andere cultuur is buitengewoon moeilijk.

"Maar soms, na een lange aanwezigheid, loop je op een dag met een vriend het bos in. Je wandelt uren en uren. De dag is nog lang maar de vermoeidheid slaat toe. Je gaat zitten op een omgevallen boom, en vervolgens hoor je dingen die je in het dorp anders nooit hoort. De beslotenheid van de praktijkkamer van de psychoanalyticus is dan overgebracht naar het bos; er zijn geen anderen aanwezig. De gewenning aan jou als buitenstaander en de vermoeidheid van het moment maken een reeks van vrije associaties los."

Freud toegepast op de bosnegers van Suriname; het maakt een wat merkwaardige indruk. Nogal wat critici vinden dat de theorieën van Freud, voor zover ze al enige waarde hebben, hooguit van toepassing zijn in het Westen van rond de eeuwwisseling, en dan nog alleen voor kleine groepen: vooral voor vrouwen uit de joodse burgerij. De pretentie van universele geldingskracht die de psychoanalyse heeft, zou misplaatst zijn.

Thoden van Velzen: "Ik vind dat etnocentrisch gedacht. Het is koffietafelkritiek. Mijn eigen ervaringen zeggen dat de bosnegers uit Suriname heel goed vergelijkbaar zijn met de patiënten in het Westen rond de eeuwwisseling. Het idee van de gespletenheid van personen bijvoorbeeld, is niet van 1900 maar van alle tijden. In Suriname kwam die tot uiting in bezetenheid; daarin komt een persoonlijkheid naar boven die een ontsporing is van de 'reguliere' persoonlijkheid; maar die twee persoonlijkheden hebben wel iets met elkaar te maken. In de opvatting als zou Freud niet relevant zijn voor andere culturen, herken ik een atavistisch koloniale houding. Er zit een neerbuigende houding jegens niet-westerlingen in. Alsof zij simpeler in elkaar zouden zitten dan wij."

Freud is voor Thoden van Velzen geen onfeilbare heilige. Hij erkent dat de geestelijke vader van de psychoanalyse vaak genoeg de plank heeft misgeslagen. Bovendien heeft hij zijn twijfels over psychoanalyse als effectieve methode van genezing en als traditionele vorm van wetenschap. Maar dat is voor hem niet het belangrijkste. "Freud heeft een nieuwe wereld voor ons opengelegd; dat is volgens mij zijn grootste verdienste. Voor mij is wetenschap het laten zien waar de gaten in het bestaan liggen. Ons bestaan is een gatenkaas. Daar kan niet genoeg op worden gewezen."